

Rozwiązanie zadania T1.

Przypadek a)

Z uwagi na dużą masę klocka możemy przyjąć, że pozostaje on nieruchomy, natomiast ciało najpierw zsuwa się z wysokości $h/2$ po pochyłej części klocka, a następnie spada swobodnie z wysokości $h/2$ z prędkością początkową skierowaną pod kątem 45° do pionu.

Z zasady zachowania energii wnioskujemy, że w momencie oderwania od klocka wartość prędkości ciała jest równa

$$v_1 = \sqrt{gh}. \quad (1)$$

Pozioma składowa prędkości to $v_{\text{poz}} = v_1/\sqrt{2}$, a pionowa składowa to $v_{\text{pion}} = v_1/\sqrt{2}$. Oznaczając przez t czas swobodnego spadku ciała, mamy

$$\frac{h}{2} = \frac{1}{2}gt^2 + v_{\text{pion}}t, \quad (2)$$

$$d = v_{\text{poz}} \cdot t. \quad (3)$$

Rozwiązując równanie kwadratowe na t i wybierając dodatni pierwiastek, otrzymujemy

$$t = \frac{-v_{\text{pion}} + \sqrt{(v_{\text{pion}})^2 + gh}}{g}. \quad (4)$$

Zatem w przypadku a)

$$d = \frac{-\sqrt{gh/2} + \sqrt{gh/2 + gh}}{g} \cdot \frac{\sqrt{gh}}{\sqrt{2}} = \frac{\sqrt{3} - 1}{2}h. \quad (5)$$

Przypadek b)

W tym przypadku ze względu na swą znikomą masę klocek nie wpływa na ruch ciała, więc porusza się ono w kierunku pionowym z przyspieszeniem g . Z zasady zachowania energii stwierdzamy, że w chwili oderwania ciało ma skierowaną pionowo prędkość $v_{\text{pion}} = v_1 = \sqrt{gh}$. Więzy powodują, że w tym momencie klocek ma prędkość $v_{\text{poz}} = v_1$ skierowaną poziomo. W przypadku b) również obowiązują wzory (2), (3) i (4), ale z innymi wartościami v_{pion} oraz v_{poz} . Uwzględniając ten fakt, otrzymujemy

$$d = \frac{-\sqrt{gh} + \sqrt{gh + gh}}{g} \sqrt{gh} = (\sqrt{2} - 1)h. \quad (6)$$

Szukana odległość jest większa w przypadku b).

Punktacja zadania T1

Jakościowy opis zachowania układu w przypadku a) – 1 pkt.

Prędkość ciała w chwili oderwania w przypadku a) (obie składowe) – 1 pkt.

Wzory pozwalające na wyznaczenie szukanej odległości (wzory (2), (3) i (4) lub równoważne) – 3 pkt.

Odległość w przypadku a) (wzór (5)) – 1 pkt.

Jakościowy opis zachowania układu w przypadku b) – 1 pkt.

Prędkość ciała w chwili oderwania w przypadku b), w tym zauważenie, że jest ona pionowa – 1 pkt.

Odległość w przypadku b) (wzór (6)) – 1 pkt.

Wniosek, że szukana odległość w przypadku b) jest większa niż w przypadku a) – 1 pkt.

Rozwiązanie zadania T2

W stanie początkowym spełniony jest warunek równowagi mechanicznej oraz równanie stanu gazu doskonałego

$$p_0 = Mg/S, \quad (7)$$

$$p_0 V_0 = NRT_0, \quad (8)$$

gdzie p_0 jest ciśnieniem w cylindrze, N – liczbą moli gazu w cylindrze, a R – uniwersalną stałą gazową.

Po postawieniu na tłoku ciężarka o masie m tłok zacznie się obniżać ze wzrastającą prędkością. Objętość gazu będzie malała, a ciśnienie będzie wzrastać. Nawet gdy ciśnienie w cylindrze osiągnie $(M + m)g/S$, ze względu na bezwładność tłok nadal będzie się obniżał. Po osiągnięciu pewnej minimalnej wysokości tłok zacznie się podnosić, a następnie znowu opuszczać. Będą występowały drgania tłoka (podnoszenie i opuszczanie). Ten proces nie jest procesem odwracalnym – podczas sprężania gazu siła działająca na tłok jest nieco większa niż podczas rozprężania. W efekcie, mimo izolacji termicznej od otoczenia, energia wewnętrzna gazu będzie wzrastać kosztem energii drgań tłoka. Po odpowiednio długim czasie drgania tłoka ustaną.

W stanie końcowym mamy równowagę mechaniczną

$$p_k = (M + m)g/S, \quad (9)$$

oraz spełnione jest równanie stanu gazu doskonałego

$$p_k V_k = NRT_k, \quad (10)$$

gdzie p_k, V_k oraz T_k są odpowiednio ciśnieniem, objętością i temperaturą gazu w stanie końcowym.

Z zasady zachowania energii zmniejszenie energii potencjalnej cylindra i masy jest równe wzrostowi energii wewnętrznej gazu, czyli

$$\frac{3}{2}NR(T_k - T_0) = (M + m)gd, \quad (11)$$

gdzie d jest wysokością, o jaką obniżył się tłok, równą

$$d = \frac{V_0 - V_k}{S}. \quad (12)$$

Po przekształceniach dostajemy

$$T_k = \left(1 + \frac{2}{5} \frac{m}{M}\right) T_0. \quad (13)$$

Punktacja zadania T2

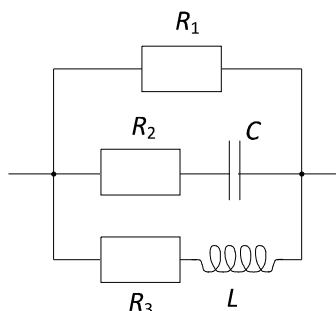
Warunek równowagi mechanicznej w stanie końcowym (wzór (9)) – 2 pkt.

Zasada zachowania energii (wzór (11) lub równoważny) – 3 pkt.

Wykorzystanie równania stanu gazu doskonałego – 2 pkt.

Wynik końcowy (wzór (13)) – 3 pkt.

Rozwiązanie zadania T3

Rys. 1. Schemat układu realizującego warunki zadania.

Jednym z możliwych rozwiązań jest schemat zamieszczony na Rys.1. Wykorzystuje on fakty, że cewka przeciwstawia się zmianom płynącego przez nią prądu, natomiast przez naładowany kondensator prąd nie płynie.

Obecność cewki w dolnej gałęzi powoduje, że w chwili początkowej prąd płynie tylko przez górną i środkową gałąź, zatem $R_1 \cdot R_2 / (R_1 + R_2) = 5 \Omega$ (kondensator początkowo nie jest naładowany, więc w tym momencie nie przeciwstawia się on płynięciu prądu). Przy odpowiednim doborze parametrów C i L (zob. niżej) po czasie 1 ms prąd w środkowej gałęzi zaniknie (kondensator będzie naładowany), zanim zaczną płynąć znaczący prąd w gałęzi dolnej, stąd $R_1 = 10 \Omega$, a z oporu zastępczego podanego wyżej mamy $R_2 = 10 \Omega$. Wreszcie po długim czasie prąd będzie płynął zarówno w górnej, jak i w dolnej gałęzi. Ponieważ prąd płynący w górnej gałęzi ma natężenie 0,5 A, w dolnej będzie płynął prąd o natężeniu 1,5 A, czyli $R_3 = 3,33 \Omega$.

Czas charakterystyczny dla zmian prądu w obwodzie RC jest rzędu iloczynu $R \cdot C$, a w obwodzie RL – rzędu ilorazu L/R . Dlatego wartość $R_2 C$ powinna być większa od $1 \mu s$ i mniejsza od $1 ms$ – np. $0,2 ms$ ($C \approx 20 \mu F$), natomiast wartość L/R_3 powinna być większa od $1 ms$ i mniejsza od $1 s$, np. $0,2 s$ ($L \approx 0,7 H$).

Punktacja zadania T3

Wykorzystanie kondensatora jako elementu niemającego wpływu na początkowy przepływ prądu, ale blokującego ten przepływ po naładowaniu – 2 pkt.

Wykorzystanie cewki jako elementu blokującego początkowo przepływ prądu, ale pozwalającego na ten przepływ po dłuższym czasie – 2 pkt.

Układ prowadzący do oczekiwanego zachowania na 1. etapie (pierwsze kilka mikrosekund) wraz z podaniem wartości parametrów liczbowych odpowiednich elementów – 2 pkt.

Układ prowadzący do oczekiwanego zachowania na 2. etapie (po upływie 1 ms) wraz z podaniem wartości parametrów liczbowych odpowiednich elementów – 2 pkt.

Układ prowadzący do oczekiwanego zachowania na 3. etapie (po upływie 1 s) wraz z podaniem wartości parametrów liczbowych odpowiednich elementów – 2 pkt.

Rozwiązanie zadania T4 (numerycznego)

Równania ruchu

Kulka porusza się po okręgu o promieniu l . Styczna do okręgu składowa siła działająca na kulkę jest dana wzorem

$$F_s = -mg \sin \alpha - b \cdot v \cdot |v|,$$

gdzie α jest kątem odchylenia nici od pionu, $-mg \sin \alpha$ – odpowiednią składową siły ciężkości (znak „-” wskazuje, że siła ta przeciwstawia się odchyleniu), $v = l \frac{d\alpha}{dt}$ – prędkością kulki, $-b \cdot v \cdot |v|$ – siłą oporu (taki zapis gwarantuje, że jest ona skierowana przeciwnie do prędkości).

Ruch kulki jest zatem określony przez równanie

$$\varepsilon = -\frac{g}{l} \sin \alpha - \frac{bl}{m} \omega |\omega|,$$

Gdzie $\varepsilon = \frac{d\omega}{dt}$, $\omega = \frac{d\alpha}{dt}$. Równanie to można przepisać w postaci układu równań

$$\begin{aligned} \frac{d\omega}{dt} &= -\frac{g}{l} \sin \alpha - \frac{bl}{m} \omega |\omega|, \\ \frac{d\alpha}{dt} &= \omega. \end{aligned}$$

Gdy wprowadzimy zmienne bezwymiarowe $T = \sqrt{\frac{g}{l}} t$, $\Omega = \omega / \sqrt{\frac{g}{l}}$, ten układ równań przyjmie

postać zawierającą tylko jedną stałą $B = \frac{bl}{m}$

$$\begin{aligned}\frac{d\Omega}{dT} &= -\sin \alpha - B \cdot \Omega |\Omega|, \\ \frac{d\alpha}{dT} &= \Omega.\end{aligned}$$

Do powyższych równań należy dodać warunek, że dla $T = 0$ (czyli $t = 0$)

$$\alpha = \frac{\pi}{2}, \quad \Omega = 0. \quad (14)$$

Algorytm numeryczny

W celu rozwiązania numerycznego zamieniamy $\frac{d\alpha}{dT} \rightarrow \frac{\Delta\alpha}{\Delta T}$, $\frac{d\Omega}{dT} \rightarrow \frac{\Delta\Omega}{\Delta T}$, gdzie ΔT odpowiada różnicy między wartością w chwili T_n oraz w chwili $T_{n+1} = T_n + \Delta T$. Prowadzi to do układu równań różnicowych. Istnieje bardzo wiele algorytmów pozwalających na numeryczne rozwiązanie rozważanego zagadnienia. W niniejszym rozwiązaniu krok dzielimy na dwie części: najpierw wyznaczamy położenie w chwili $T_n + \Delta T/2$, w tym położeniu obliczamy siłę, na jej podstawie wyznaczamy prędkość w chwili $T_n + \Delta T$, a następnie położenie w chwili $T_n + \Delta T$. W efekcie dostajemy następujący układ równań rekurencyjnych wiążący odchylenie kulki w chwili T_n z odchyleniem w chwili T_{n+1} :

$$\alpha_{n+1/2} = \alpha_n + \Omega_n \cdot \Delta T/2, \quad (15)$$

$$\Omega_{n+1} = \Omega_n - (\sin \alpha_{n+1/2} + B \cdot \Omega_n |\Omega_n|) \cdot \Delta T, \quad (16)$$

$$\alpha_{n+1} = \alpha_{n+1/2} + \Omega_{n+1} \cdot \Delta T/2. \quad (17)$$

Algorytm odpowiadający powyższym równaniom jest przy tej samej wartości ΔT znacznie dokładniejszy od algorytmu, w którym położenie i prędkość w chwili $T_n + \Delta T$ wyznaczamy wprost na podstawie siły odpowiadającej położeniu w chwili T_n .

Do powyższego układu równań należy dodać warunki (14) odpowiadające chwili $T = 0 = T_0$

$$\alpha_0 = \frac{\pi}{2}, \quad \Omega_0 = 0. \quad (18)$$

Powyższe równania rekurencyjne (15)–(17) można wykorzystać w arkuszu kalkulacyjnym. W arkuszu dostępnym na stronie www.kgof.edu.pl utworzono kolumny

n	α_n	Ω_n	$\alpha_{n+1/2}$	Ω_{n+1}	α_{n+1}	T	t (s)
-----	------------	------------	------------------	----------------	----------------	-----	---------

gdzie n jest numerem kroku (i jednocześnie numeruje wiersze), a wyrażenia w pozostałych kolumnach odpowiadają wyrażeniom pojawiającym się w rozważanych równaniach rekurencyjnych. Wartości α_n oraz Ω_n dla $n = 0$ są określone na podstawie wartości początkowych. Na podstawie wartości z kolumn α_n oraz t (s) sporządzono wykres, przy czym wzięto pod uwagę wiersze dla t od 0 do 100 sekund.

Rozważane równania rekurencyjne bardzo łatwo jest również przekształcić na program komputerowy, który oblicza w pętli kolejne wartości położenia i prędkości zgodnie z następującym pseudokodem (ponieważ większość programów komputerowych nie akceptuje greckich liter, zamiast α , Ω oraz ΔT użyliśmy odpowiednio oznaczeń **alfa**, **Omega** oraz **dT**)

```

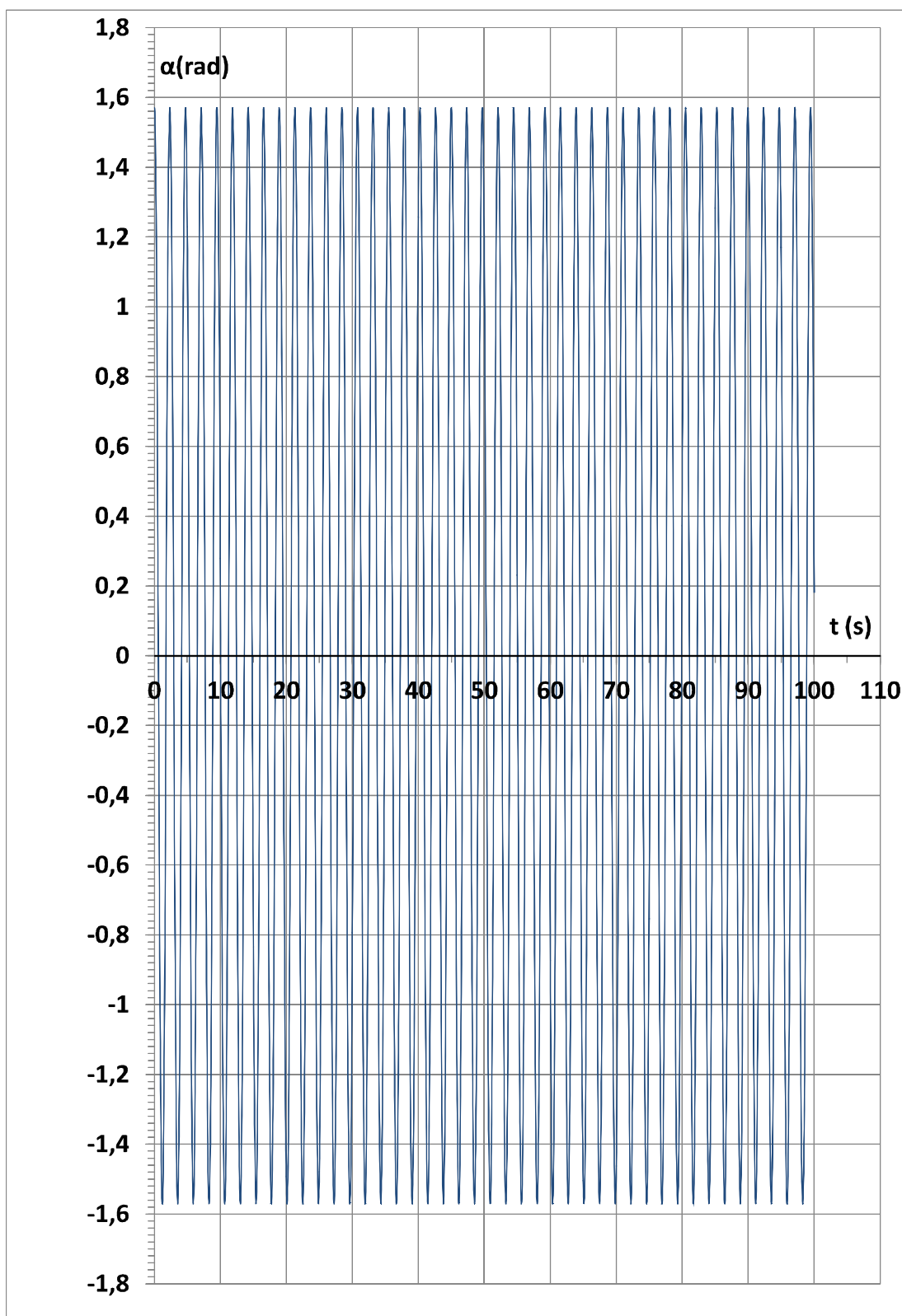
alfa= alfa + Omega * dT/2
Omega= Omega - (sin(alfa) + B * Omega * abs(Omega)) * dT
alfa= alfa + Omega * dT/2

```

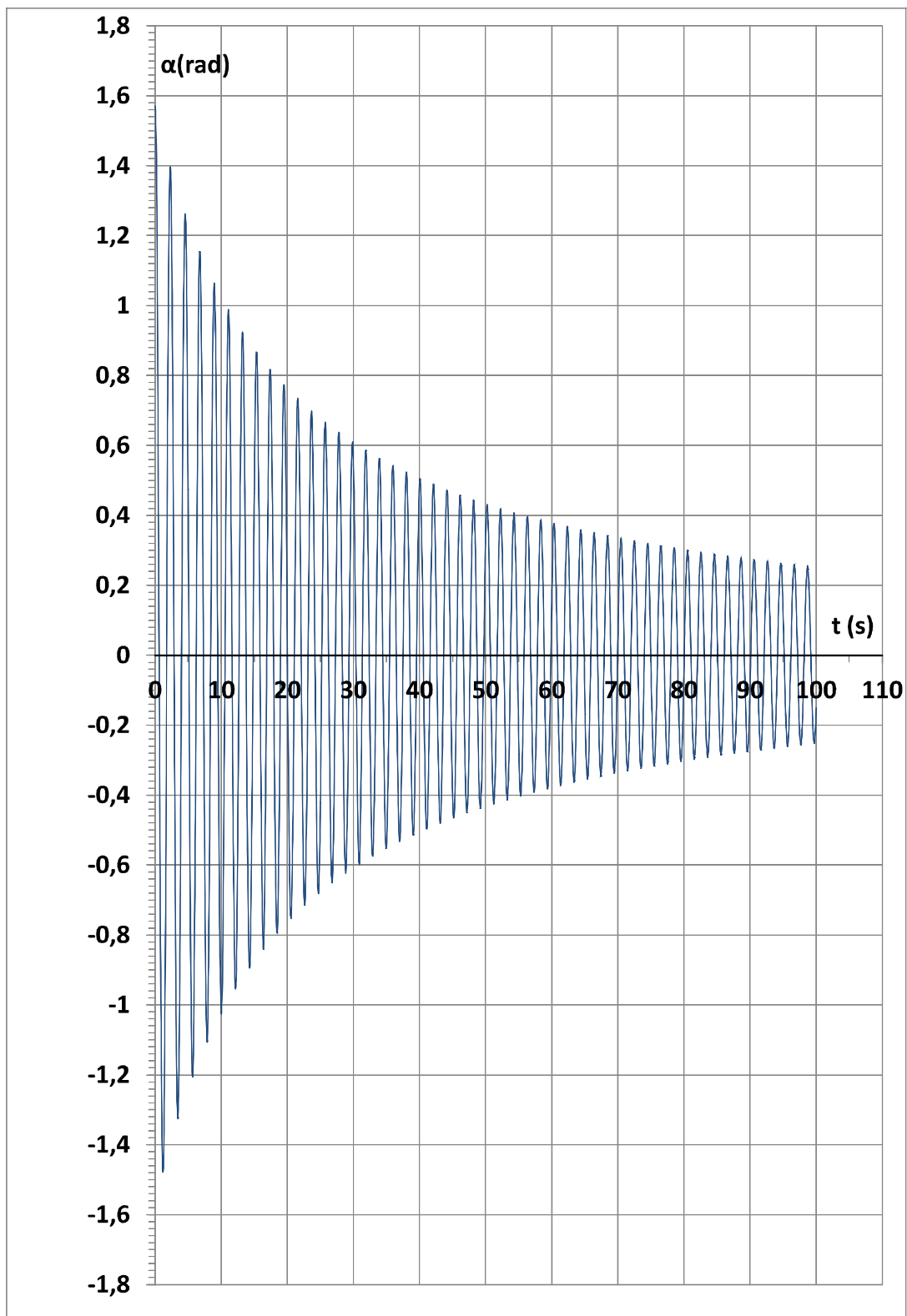
Do powyższych poleceń wykonywanych w pętli należy dodać przypisanie początkowych wartości zmiennym **alfa** oraz **Omega**, zapisywanie wartości **alfa** i **Omega** obliczonych w danym kroku (lub rysowanie) oraz warunek końca iteracji (chwila $t = 100$ s, czyli $T = \sqrt{\frac{g}{l}}100$ s = 313). Programy w C++ oraz w Logo działające zgodnie z powyższym algorytmem są dołączone do rozwiązania dostępnego na stronie KGOF.

Krok czasowy oraz sprawdzenie dokładności

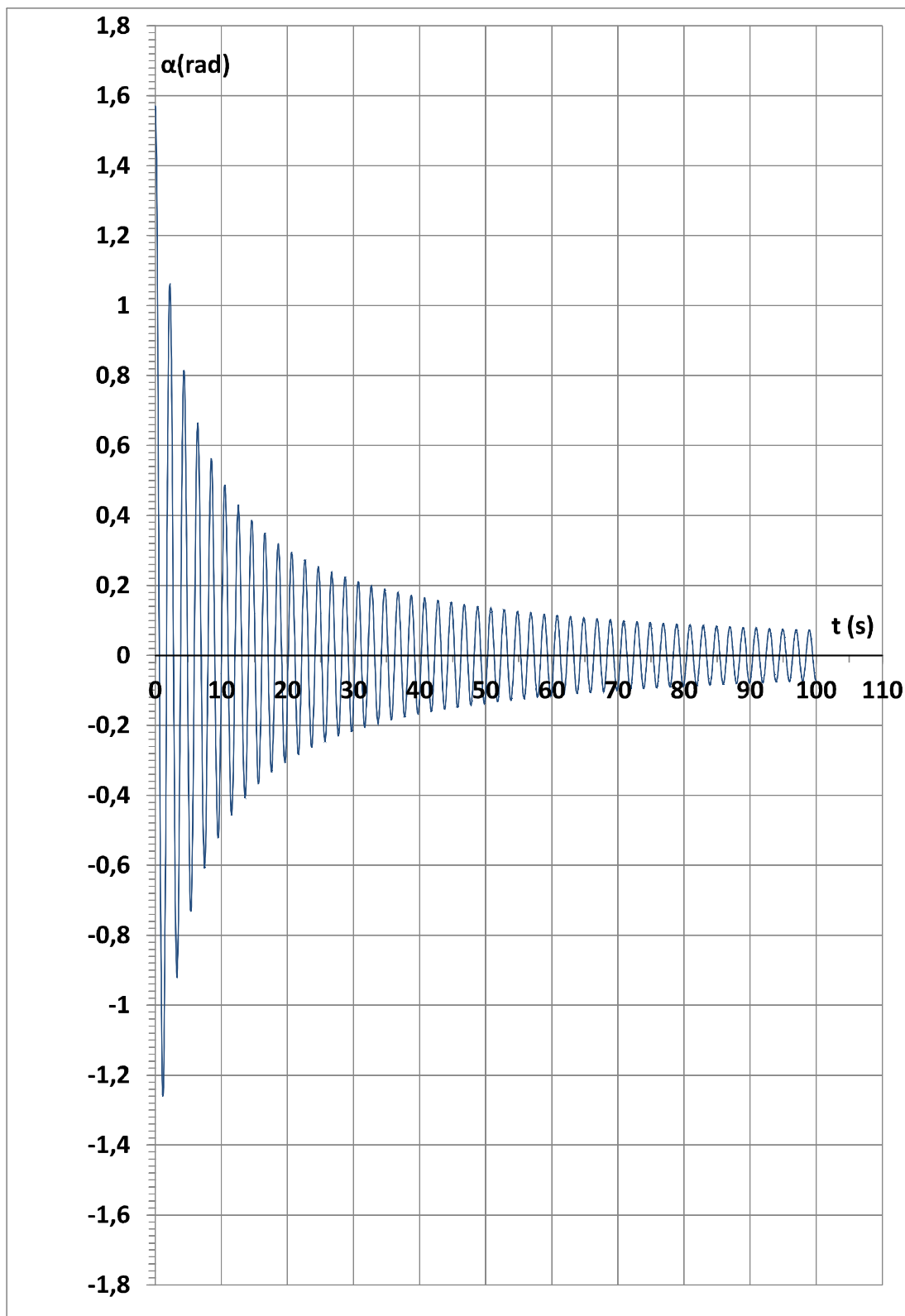
Dla każdej z podanych w treści zadania wartości parametru b wykonano wykresy dla $\Delta T = 0,1565$ (2000 kroków) oraz $\Delta T = 0,07825$ (4000 kroków) dla czasu t od 0 s do 100 s. Ponieważ dla danego b wykresy były wizualnie nieodróżnialne, a w szczególności końcowe położenie ciała było takie samo (w ramach dokładności odczytu położenia z wykresu) dla obu rozważanych wartości ΔT , uznano, że $\Delta T = 0,07825$ gwarantuje wystarczającą dokładność.

Rys 2. Wykres ruchu kulki dla $b = 0$.

Rys 3. Wykres ruchu kulki dla $b = 0,0025 \text{ N s}^2/\text{m}^2$.

Rys 4. Wykres ruchu kulki dla $b = 0,01 \text{ N s}^2/\text{m}^2$.

Wstępna dyskusja otrzymanych wykresów

W przypadku $b = 0$ zgodnie z oczekiwaniami mamy do czynienia z drganiami nietłumionymi. Dla $b > 0$ drgania są tłumione, przy czym szybkość tłumienia wzrasta ze wzrostem b .

Czas, po którym amplituda drgań spadnie do połowy, oraz czas, po którym spadnie do jednej czwartej początkowej wartości

Szukane czasy wyznaczono z wykresu. Zgodnie z poleceniem odczytano czasy odpowiadające maksymalnym wartościom odchylenia zbliżonym do $\pi/4 = 0,79$ oraz do $\pi/8 = 0,39$.

Otrzymane wartości są następujące:

- dla $b = 0$: drgania nie są tłumione, zatem szukane czasy nie istnieją,
- dla $b = 0,0025$: czas spadku amplitudy do połowy $T_{1/2} \approx 19$ s, czas spadku amplitudy do jednej czwartej $T_{1/4} \approx 57$ s,
- dla $b = 0,01$: czas spadku amplitudy do połowy $T_{1/2} \approx 5$ s, czas spadku amplitudy do jednej czwartej $T_{1/4} \approx 14$ s.

Zauważmy, że ponieważ drgania są tłumione, pojęcie amplitudy drgań nie jest dokładnie określone. Ponieważ okres drgań wynosi około 2 s i ze względu na niedokładności przy odczytywaniu danych z wykresu, przyjęto, że niepewność powyższych wyników wynosi 1 s.

Dyskusja otrzymanych czasów tłumienia oraz otrzymanych wykresów

Zauważmy, że w obu przypadkach, w których występuje tłumienie, mamy $T_{1/4} > 2 \cdot T_{1/2}$ (podczas gdy w przypadku siły oporu proporcjonalnej do prędkości zachodziłaby równość $T_{1/4} = 2 \cdot T_{1/2}$, tak jak dla rozpadu promieniotwórczego). Jest to zgodne z oczekiwaniem – szybszy wzrost tłumienia ze wzrostem prędkości oznacza równocześnie szybszy spadek tłumienia ze spadkiem prędkości, a więc ze spadkiem amplitudy. Również przyjrzenie się otrzymanym wykresom, szczególnie w przypadku $b = 0,01$, prowadzi do wniosku, że początkowo mamy do czynienia z silnym tłumieniem, jednak dla większych czasów (powyżej 60 s) szybkość spadku amplitudy drgań znacząco maleje.

Punktacja zadania T4 (numerycznego)

Równanie ruchu kulki wraz z warunkami początkowymi – 1 pkt.

Układ równań różnicowych lub rekurencyjnych pozwalający na numeryczne wyznaczenie ruchu – 1 pkt.

Opis algorytmu oraz sposobu jego implementacji – 1 pkt.

Przedstawienie sposobu weryfikacji prawidłowości otrzymanych wykresów – 2 pkt.

Wykresy zgodne z przedstawionymi w rozwiązaniu wzorcowym – 2 pkt.

Czasy tłumienia zgodne z otrzymanymi powyżej (wraz z podaniem niepewności wyniku) – 2 pkt.

Jakościowe omówienie otrzymanych wyników – 1 pkt.

Uwaga: nie jest wymagane, aby rozwiązanie zawierało przejście do zmiennych bezwymiarowych.